

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглядаються теоретичні аспекти формування професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Автор розкриває структуру професійних умінь учителів гуманітарного профілю в умовах інформаційного суспільства та визначає принципи їх формування в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу з використанням засобів ІКТ.

Ключові слова: професійні уміння, майбутні вчителі, гуманітарні дисципліни, навчально-виховний процес, принципи, інформаційно-комунікаційні технології.

The article deals with the theoretical aspects of forming professional skills of prospective teachers of the Humanities by means of Information and Communication Technologies. The author reveals the structure of humanitarian teachers' professional skills in the Information Society and determines the principles of their formation in the educational process of a higher educational establishment with using ICTs.

Key words: professional skills, prospective teachers, the Humanities, educational process, principles, Information and Communication Technologies.

В статье рассматриваются теоретические аспекты формирования профессиональных умений будущих учителей гуманитарных дисциплин средствами информационно-коммуникационных технологий. Автор раскрывает структуру профессиональных умений учителей гуманитарного

профиля в условиях информационного общества и определяет принципы их формирования в учебно-воспитательном процессе высшего учебного заведения с использованием средств ИКТ.

Ключевые слова: профессиональные умения, будущие учителя, гуманитарные дисциплины, учебно-воспитательный процесс, принципы, информационно-коммуникационные технологии.

Постановка проблеми. Сучасний вчитель гуманітарних дисциплін покликаний, з одного боку, вирішувати завдання гуманізації та гуманітаризації освіти, які передбачають формування особистості учня, розкриття його інтелектуального, духовного та творчого потенціалу, а з іншого боку – враховувати вимоги інформаційного суспільства, згідно з якими вчитель має володіти знаннями, навичками та вміннями, пов'язаними з відбором та обробкою великої кількості інформації та застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі. Ці завдання вимагають оновлення змісту професійної підготовки вчителя гуманітарних дисциплін (далі – ГД), зокрема, інтеграції засобів ІКТ у процес формування професійних умінь майбутніх учителів ГД. Але застосування даних засобів передбачає дотримання певних принципів організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, які би забезпечили максимальну ефективність формування професійних умінь майбутніх учителів ГД засобами ІКТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування професійно-педагогічних умінь майбутніх учителів висвітлена у роботах Н. В. Кузьміної, В. О. Сластьоніна, О. А. Абдуліної, О. І. Бульвінської, С. М. Бреус, О. А. Остряньської, С. П. Білоконного, О. В. Ілліної, О. О. Дем'янчук та інших. Підготовці вчителя гуманітарного профілю до використання засобів ІКТ присвячені дослідження Л. І. Морської, Л. Ф. Панченко, Р. С. Гуріна, Г. А. Дегтярьової, О. П. Значенко, О. А. Подзигун тощо. Проте, такий аспект як принципи формування професійних умінь майбутніх учителів ГД засобами ІКТ у системі професійної підготовки висвітлена, на нашу думку, недостатньо.

Метою статті є визначення основних принципів формування професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін з використанням засобів ІКТ у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. В широкому значенні термін «принцип» тлумачиться у довідковій літературі як: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [1, с. 693]. Принципи організації педагогічного процесу визначаються науковцями як система вимог і положень педагогіки, дотримання яких забезпечує продуктивність навчально-виховного процесу [2, с. 14]. У контексті нашого дослідження під *принципами формування професійних умінь майбутніх учителів ГД засобами ІКТ* будемо розуміти систему основних положень та правил організації навчально-виховного процесу у ВНЗ, дотримання яких забезпечують максимальну ефективність формування професійних умінь студентів-гуманітаріїв в умовах використання ІКТ. Визначення даних принципів передбачає аналіз основних засад, на яких будується педагогічний процес у ВНЗ у цілому, та специфіки його організації з огляду на формування професійних умінь майбутніх учителів ГД засобами ІКТ зокрема.

Ми погоджуємось з М. М. Фіцулою, який зазначає, що навчальний процес у вищій школі повинен здійснюватись з дотриманням як загальнодидактичних принципів навчання (науковості, системності і послідовності навчання, доступності навчання, зв'язку навчання з життям, свідомості й активності у навчанні, наочності, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності навчання), так і специфічних принципів, характерних саме для процесу навчання у вищій школі (єдності наукової і навчальної діяльності кафедр і викладачів, участі студентів у науково-дослідній роботі, єдності теоретичної і практичної підготовки студентів, урахування особистих можливостей кожного студента) [3, с. 88-92].

С. С. Вітвицька виділяє сім основних принципів організації навчально-виховного процесу в сучасній вищій школі, а саме: 1) гуманізація виховання; 2) науковий, світський характер навчання; 3) єдність національного і загальнолюдського; 4) демократизація виховання; 5) пріоритет розумової і моральної спрямованості змісту навчання і виховання; 6) поєднання активності, самодіяльності і творчої ініціативи студентів з вимогливим керівництвом викладача; 7) урахування індивідуальних, вікових особливостей студентів [2, с. 14-15]. Вважаємо, що вищезазначені принципи найбільш повно відображають специфіку професійної підготовки студентів гуманітарних спеціальностей, оскільки саме вчителі ГД мають більше можливостей і відповідальності щодо здійснення завдань гуманізації та гуманітаризації освіти, що вимагає від них оволодіння відповідними професійними вміннями.

Варто відмітити, що в умовах кредитно-модульної системи, яка впроваджена в багатьох вищих навчальних закладах України, навчальний процес має будуватись за наступними специфічними принципами модульного навчання, а саме: модульності, структурованості змісту навчання на окремі елементи, динамічності, оптимальності методів діяльності, гнучкості, усвідомленої перспективи, різносторонності методичного консультування, паритетності [4, с. 128-129].

Розглянемо більш детально основні принципи організації педагогічного процесу у педагогічних навчальних закладах, запропоновані науковцями в контексті формування професійних умінь майбутніх учителів. Так, О. А. Остряньська обґрунтовує педагогічні умови формування комплексних педагогічних умінь майбутніх учителів на основі принципів науковості, єдності теорії і практики, зв'язку з життям, педагогічного оптимізму, традиційності і новаторства [5]. О. І. Бульвінська будує систему формування дидактичних умінь у студентів педагогічних університетів на таких основних принципах: розвитку професійних інтересів студентів і формуванні їх мотиваційної сфери, перегляді програмних документів з позиції наявності в них настанов на формування дидактичних умінь, використанні активних методів і

різноманітних форм навчання [6, с. 16]. Процес формування виховних умінь, на думку С. М. Бреус, повинен ґрунтуватись на концентричному принципі, поступовому ускладненні на розвитку кожної групи вмінь, тобто на кожному етапі навчання формуються не окремі групи вмінь, а їх система, але різного змісту та рівня [7, с. 18].

Важливим для нашого дослідження є також специфічні принципи організації навчального процесу в умовах використання ІКТ, серед яких науковці виділяють наступні: принцип доцільності (ІКТ потрібно використовувати лише тоді, коли обійтись без них практично неможливо); принцип варіативності (можливість швидкої заміни способу вивчення матеріалу); системний підхід до добору програмних засобів навчання; принцип мінімізації позапредметних відомостей (зведення до мінімуму організаційно-супроводжувальної інформації щодо процесу керування електронною програмою, увімкнення й налаштування комп'ютера тощо); принцип дотримання санітарно-гігієнічних норм [8, с. 118].

Оскільки добір принципів організації педагогічного процесу безпосередньо залежить від того, які саме вміння мають бути сформовані, ми спиратимемось на наші попередні дослідження щодо структури професійних умінь майбутніх учителів ГД. На нашу думку, вчитель ГД в інформаційному суспільстві повинен володіти трьома класами професійних умінь: 1) загальнопедагогічними вміннями, спрямованими на вирішення загальнопедагогічних завдань учителів незалежно від профілю; 2) гуманітарно орієнтованими вміннями, спрямованими на вирішення завдань, специфічних для всіх учителів гуманітарного профілю; 3) предметно-методичними вміннями, спрямованими на вирішення методичних завдань, характерних для вчителя конкретної гуманітарної дисципліни. Кожен клас умінь включає шість груп умінь, які класифіковано нами за компонентами педагогічної діяльності: гностичні, проектувальні, конструктивні, організаторські та комунікативні. Крім того, до складу кожного класу та групи вмінь входять так звані інтегральні інформаційно-практичні вміння, під якими ми розуміємо вміння

використовувати ІКТ у професійній діяльності вчителя та які включають у себе два компоненти: суто інформаційний (пов'язаний з аналізом та відбором інформації, пред'явленої засобами ІКТ) та прикладний (пов'язаний з практичним використанням інформації, представленої засобами ІКТ, та створенням власних навчально-методичних матеріалів засобами ІКТ) [9, с. 151].

Таким чином, на основі аналізу науково-педагогічної літератури щодо загальних принципів організації навчально-виховного процесу у ВНЗ з використанням засобів ІКТ та враховуючі структуру професійних умінь майбутнього вчителя ГД в умовах інформаційного суспільства, вважаємо необхідним виділити наступні ***принципи формування професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін засобами ІКТ***: 1) *загальнодидактичні принципи*: науковості, системності та послідовності, доступності, свідомості та активності, самостійності, наочності, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності; 2) *специфічні принципи* (пов'язані з особливостями формування професійних умінь майбутніх учителів ГД засобами ІКТ у навчально-виховному процесі ВНЗ): гуманізації, творчості, єдності теоретичної й практичної підготовки студентів, зв'язку з майбутньою педагогічною діяльністю, гнучкості, доцільності, дотримання санітарно-гігієнічних норм при роботі з комп'ютерною технікою.

Принцип науковості полягає в обґрунтованості цілісної системи формування професійно-педагогічних умінь майбутніх учителів ГД та її узгодженості з сучасними тенденціями розвитку освіти, суспільства, науки і техніки, включаючи останні розробки у галузі використання ІКТ. Також цей принцип вимагає, на нашу думку, формування у студентів наукового світогляду, смаку до складності, аналізу та системності мислення шляхом їх залучення до пошуково-дослідницької діяльності, в тому числі з тематики, пов'язаної з використанням ІКТ.

Принцип системності та послідовності реалізується в організації навчально-виховного процесу, виходячи з необхідності формування

професійних умінь майбутніх учителів ГД на трьох рівнях (загальнопедагогічному, гуманітарно орієнтованому та предметно-методичному) та розробці такої моделі формування професійних вмінь, яка би визначала зміст навчального матеріалу на кожному рівні та забезпечила послідовний перехід від засвоєного матеріалу до нового відповідно до формування кожного класу умінь з використанням засобів ІКТ.

Принцип доступності означає дотримання у педагогічному процесі наступних правил: від простого – до складного, від відомого – до невідомого, від близького – до далекого, а також врахування рівня розвитку студентів, їх індивідуальних особливостей [3, с. 89]. Даний принцип вважаємо одним із ключових при формуванні будь-яких умінь засобами ІКТ, оскільки цей процес передбачає поступове оволодіння способами виконання дій, а педагогічні дії відрізняються своєю комплексністю, багатогранністю та різними проявами творчості. Дотримання вищезазначеного принципу забезпечить поступове ускладнення програмного забезпечення та різний ступінь прояву творчості у розробці дидактичних матеріалів студентами з використанням засобів ІКТ.

Принцип свідомості та активності пов'язаний з управлінням пізнавальною діяльністю студентів у процесі оволодіння професійними вміннями з використанням засобів ІКТ. Адже сформувати педагогічні вміння можливо лише за умови свідомого засвоєння студентами знань про способи виконання дій та їх активній участі у практичній діяльності.

Принцип самостійності ми розуміємо у тому, щоб навчити студентів виконувати педагогічні дії без допомоги інших, навчити навчатись, здійснювати самоконтроль, проявляти ініціативу, оригінальність мислення, мати власне бачення розв'язку педагогічних проблем. При цьому роль викладача в процесі формування професійних умінь зменшується від етапу до етапу. На останньому етапі формування професійних умінь засобами ІКТ викладач виконує більше функцію наставника, ніж інструктора та підштовхує студента до самостійного пошуку способів виконання дій і прояву творчої індивідуальності, в тому числі використовуючи можливості ІКТ як-от

застосування функції «Допомога» у роботі з комп'ютерними програмами, використання відео-уроків, пошук необхідної інформації в Інтернеті тощо.

Принцип наочності («золоте правило» дидактики) передбачає використання різних засобів ІКТ (мультимедійних презентацій, картинок, анімації, графічних зображень тощо) для ілюстрування теоретичних положень, пред'явлення інформації, розробки проектів, дидактичних матеріалів для учнів тощо. У процесі використання ІКТ студенти не тільки навчаються самі, а й усвідомлюють, наскільки великим є потенціал інформаційних технологій для реалізації принципу наочності в навчальному процесі ЗНЗ.

Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок полягає у ґрунтовному засвоєнні фактів, понять, ідей, правил та розуміння зв'язків між ними. Він вимагає повторення навчального матеріалу, запам'ятовування нового матеріалу у поєднанні з вивченням. У нашому випадку цей принцип реалізується в циклічності процесу формування професійних умінь засобами ІКТ, де кожний блок матеріалу пов'язаний з попереднім, але на більш складному та творчому рівні.

Принцип індивідуального підходу важливий тому, що кожен студент має свої здібності та свій темп оволодіння вміннями. Використання ІКТ як раз сприяє реалізації даного принципу, дозволяючи кожному студенту оволодівати блоками навчального матеріалу згідно зі своїми індивідуальними можливостями та здійснювати поточний самоконтроль, в тому числі комп'ютеризований.

Принцип емоційності навчання побудований на створенні у студентів позитивних емоцій та зацікавленості в процесі оволодіння професійними вміннями з використанням засобів ІКТ. Згідно з цим принципом викладач повинен підтримувати у студентів стан успіху та створити таку атмосферу, щоб у студентів з'явилося бажання оволодіти новими вміннями та застосувати їх на практиці. Реалізації даного завдання сприяє застосування різних засобів ІКТ: розробка цікавих дидактичних матеріалів для учнів за допомогою комп'ютерних програм, участь у проектній діяльності з використанням мережі

Інтернет, проходження дистанційних курсів, комп'ютеризоване спілкування з однолітками тощо.

Принцип гуманізації має свій прояв у повазі та визнанні студентів як особистостей, створенні умов для їх творчої самореалізації та самовиявлення. Цей принцип має особливе значення в контексті формування гуманітарно орієнтованого класу умінь майбутніх вчителів ГД засобами ІКТ.

Принцип творчості означає створення такого навчального середовища, щоб інформаційні технології не гальмували творчі здібності студентів (така небезпека існує, оскільки комп'ютерні програми передбачають дію за певним шаблоном, тим самим обмежуючи прояв творчої індивідуальності), а розкривали творчий потенціал студентів, сприяли формуванню всього комплексу їх професійних умінь, навчали майбутніх учителів ГД діяти оригінально і нестандартно, в тому числі в незнайомій ситуації. Цьому сприяє ретельний добір програмного забезпечення та грамотна організація навчального-виховного процесу.

Принцип єдності теоретичної і практичної підготовки студентів ґрунтується на вихідному положенні про те, що уміння можливо сформувати тільки в опорі на міцні знання, які реалізуються у практичній діяльності (як зазначають науковці, уміння – це матеріалізовані знання). Тому навчально-виховний процес з використанням засобів ІКТ має будуватись на теоретичному фундаменті, що передбачає розробку, проведення та обговорення лекцій з відповідної тематики, та далі складатися з блоків і «цеглинок» конкретних професійно-педагогічних умінь, які формуються в практичній діяльності як-от виконання спеціально розроблених комп'ютерно-орієнтованих завдань на практичних та лабораторних заняттях у комп'ютерному класі.

Принцип зв'язку з майбутньою педагогічною діяльністю реалізується у тому, щоб змодельовати процес професійної підготовки максимально близьким до реального навчально-виховного процесу ЗОШ. Цей принцип вимагає розв'язання на заняттях різних педагогічних задач, використання рольових ігор, демонстрацію фрагментів уроків та виховних заходів з використанням засобів

ІКТ, розробку матеріально-технічного забезпечення (у тому числі електронного портфоліо) з подальшим застосуванням набутих вмінь та досвіду під час педагогічної практики та самостійної професійної діяльності.

Принцип гнучкості вимагає побудови такої системи формування професійних умінь майбутніх учителів ГД засобами ІКТ, щоб її можна було адаптувати під будь-які гуманітарні дисципліни, періодичні зміни в навчальних планах ВНЗ, різні матеріально-технічні умови ВНЗ тощо. Адже світ змінюється набагато швидше, ніж ми можемо передбачити, і підготовка вчителя повинна встигати за цими змінами. Тож, при розробці моделі формування професійних умінь майбутніх учителів ГД засобами ІКТ ми повинні враховувати її мобільність та допустити різні варіанти реалізації змістового компоненту моделі, не порушуючи її загальної структури.

Принцип доцільності проявляється у гармонійному поєднанні засобів ІКТ та інших нетехнічних засобів навчання в процесі формування професійних умінь майбутніх учителів ГД. Потрібно уникати використання засобів ІКТ як самоцілі, а застосовувати їх лише тоді, коли використання інших засобів є менш ефективним у порівнянні з інформаційними технологіями.

Принцип дотримання санітарно-гігієнічних норм при застосуванні засобів ІКТ необхідний, з одного боку, для забезпечення комфортної та ефективної навчальної діяльності студентів у комп'ютерному класі, а з іншого боку, для їх усвідомлення особливостей роботи з комп'ютерною технікою під час проведення уроків у ЗНЗ, які їм потрібно буде враховувати у майбутній професійній діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що урахування вищезазначених принципів організації навчально-виховного процесу у ВНЗ сприятиме ефективному формуванню професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін засобами ІКТ. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у створенні та експериментальній перевірці цілісної моделі формування професійних умінь майбутніх учителів ГД з урахуванням виділених нами принципів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 7: Поїхати-Приробляти [ред. О. Є. Марцинківська, Л. О. Родніна, В. М. Русанівський, Н. І. Швидка]. – К.: Наукова думка, 1976. – 723 с.
2. Вітвіцька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
3. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. – К.: «Академвидав», 2006. – 352 с.
4. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі: Навч. Посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.
5. Остряньська О. А. Формування комплексних педагогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Остряньська Олена Анатоліївна; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2002. – 20 с.
6. Бульвінська О. І. Формування дидактичних умінь у студентів педагогічних університетів України: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Бульвінська Оксана Іванівна; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 1998. - 19 с.
7. Бреус С. М. Формування виховних вмінь майбутнього вчителя в процесі педагогічної підготовки: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 /Бреус Світлана Миколаївна; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. - Х., 1995. - 22 с.
8. Іванов І. Ю. Власне дидактичні принципи використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні словесності // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 21 (232), Ч. II, 2011. – С. 115-122.
9. Зимовець О. А. Склад професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін (на прикладі підготовки вчителів іноземних мов)// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2009 – № 43. – С. 150-156.